

OBNOVA HISTORICKÝCH SÍDIEL V KONTEXTE REVITALIZÁCIE LUŽICKÉHO HNEDOUHOĽNÉHO REVÍRU

Mgr. Viera KREŠÁKOVÁ, PhD

Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, Tajovského 10, Banská Bystrica, viera.kresakova@umb.sk

Abstrakt

Článok sa zaoberá obnovou historických sídiel v regióne Lužice, ktorý prechádza rozsiahlym procesom transformácie po ukončení ťažby hnedého uhlia. Na príklade Záhradného mesta Marga – prvého plánovaného robotníckeho sídla v Nemecku – a historických areálov Branitz a Bad Muskau, revitalizovaných v rámci projektu IBA Fürst Pückler Land, analyzuje možnosti prepojenia ochrany kultúrneho dedičstva s ekologickou obnovou krajiny. Príspevok poukazuje na význam zachovania historickej identity územia v kontexte postindustriálnej regenerácie a prezentuje príklady dobrej praxe, ktoré môžu byť čiastočnou inšpiráciou pre revitalizáciu Hornonitrianskeho hnedouhoľného revíru po ukončení ťažby uhlia. Dôraz sa kladie na integráciu prírodných prvkov do urbanizovaného prostredia a na participatívne plánovanie ako nástroj udržateľného rozvoja.

Kľúčové slová: revitalizácia hnedouhoľného revíru, Lužica, projekty IBA, obnova krajiny

1. Úvod

Uhlie predstavovalo v Nemecku počas uplynulých 150 rokov kľúčový energetický zdroj a významný činiteľ pri formovaní krajiny ako priemyselnej veľmoci. Ťažba uhlia a s ňou súvisiace hospodárske aktivity generovali pracovné príležitosti, často jediné dostupné v období ekonomických ťažkostí, a prispeli k hospodárskej prosperite regiónov i celej krajiny. Zároveň však zásadne ovplyvnili kultúrne a sociálne štruktúry dotknutých oblastí.

Do roku 1989 bol najväčším producentom energie v bývalej Nemeckej demokratickej republike Lužický hnedouhoľný revír. Politické a ekonomické zmeny vo východnej Európe, ako aj znovuzjednotenie Nemecka, sa v Lužici prejavili výraznou sociálnou a ekonomickou krízou, charakterizovanou vysokou nezamestnanosťou a depopuláciou. Viac než storočie intenzívnej povrchovej ťažby hnedého uhlia spôsobilo rozsiahlu devastáciu krajiny, vrátane zániku obcí a ekosystémov. Ťažobná oblasť Lužice zaberala približne 880 km², čím sa radila medzi najväčšie súvislé ťažobné územia na svete [1]. Po znovuzjednotení Nemecka čelil región Lužice okrem nezamestnanosti a depopulácii v dôsledku štrukturálnych zmien aj potrebe revitalizácie krajiny zdevastovanej ťažbou. Proces transformácie však zároveň priniesol príležitosť na redefinovanie identity regiónu a implementáciu nových, kreatívnych riešení. Na jednej strane bola snaha zachovať priemyselnú identitu, ktorá bola spätá s generáciami obyvateľov pracujúcich v ťažobnom sektore. Lužica bola priekopníkom v oblasti ťažobných technológií – práve tu bol skonštruovaný prvý veľkokapacitný prepravník na svete. V roku 1918 bola postavená prvá tepelná elektrárňa, ktorá spracovávala uhlie na elektrickú energiu, a koncom 19. storočia vznikol závod na výrobu brikiet. V 19. storočí sa v regióne rozvinul aj textilný, sklársky a železiarsky priemysel. Na druhej strane je neoddeliteľnou súčasťou identity Lužice slovanská národnostná menšina – Lužickí Srbi, ktorí na tomto území žijú od 6. storočia a svojimi tradíciami významne formujú kultúrny charakter regiónu. Kultúrnu identitu Lužice dopĺňajú aj historické sídla Branitz a Muskau, späté s osobnosťou kniežaťa Hermanna von Pückler-Muskau, cestovateľa a priekopníka krajinnej architektúry. Transformačný proces tak otvoril priestor na syntézu priemyselnej a kultúrnej identity, čím sa zvýraznila rozmanitosť regiónu [2]. Cieľom bolo vytvoriť novú, pozitívnu identitu, pričom historické sídla mali slúžiť ako kultúrne kotviace body.

Ako komplexné riešenie bola desaťročná rozvojová iniciatíva IBA Fürst-Pückler-Land, ktorej cieľom bola transformácia postindustriálnej krajiny v prepojení s kultúrnym dedičstvom regiónu [3]. Obnova historických sídiel spolu s vytvorením konceptu Lužickej jazernej krajiny – najväčšej umelo vytvorenej

jazernej oblasti s viac než 20 jazermi – sa stali základom pre rozvoj cestovného ruchu a revitalizáciu postindustriálnych území.

V súčasnosti Lužica čelí ďalšej transformačnej výzve, spojenej s ukončením ťažby hnedého uhlia do roku 2023. Cieľom je vybudovanie európskeho modelového regiónu štrukturálnych zmien, založeného na využívaní obnoviteľných zdrojov energie a nových technológií (Program rozvoja regiónu Lužice do roku 2038).

Predkladaná štúdia sa zameriava na projekty realizované v rámci desaťročného programu IBA Fürst-Pückler-Land v rokoch 2000 – 2010. V rámci programu bolo implementovaných 30 environmentálnych a kultúrnych projektov. Cieľom štúdie je preskúmať význam obnovy historických sídiel v procese transformácie priemyselnej oblasti Lužice a predstaviť ich ako príklady dobrej praxe. Pozornosť venujeme revitalizácii historických areálov – zámku a parku Branitz, zámku a parku Bad Muskau a záhradného mestečka Marga.

Pri spracovaní štúdie sme využili dostupnú odbornú literatúru, webové stránky programu IBA, jednotlivých projektov, platformy propagujúce cestovný ruch v Lužici, ako aj interné materiály - koncepty uchádzajúce sa o zápis do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Dôležitým zdrojom boli aj turistické sprievodcovské materiály a katalógy. Za najhodnotnejší zdroj poznatkov však považujeme terénne návštevy uskutočnené takmer u všetkých realizovaných projektov v rokoch 2024 a 2025.

2. Stav poznania.

Transformácia Lužického hnedouhoľného revíru predstavuje významný ekonomický, sociálny a kultúrny fenomén, ktorému sa dlhodobo venuje intenzívna odborná pozornosť. Výskum tejto problematiky je sústredený najmä v rámci Interdisciplinárneho centra pre transformačný urbanizmus v Görlitz a Brandenburskej technickej univerzity v Cottbuse (BTU Cottbus), ktoré zohrávajú kľúčovú úlohu ako akademické inštitúcie pôsobiace priamo v regióne Lužice.

Významným aktérom v oblasti výskumu a podpory rozvojových koncepcií pre mestá a obce Lužice je aj INIK – Institut für Neue Industriekultur v Cottbuse. Táto organizácia sa podieľa na tvorbe inovatívnych stratégií štrukturálnej transformácie a zároveň realizuje výskumné projekty zamerané na kultúrnu obnovu postindustriálnych území. Kľúčovým projektom v tejto oblasti je LIL – Land-Innovation-Lausitz, ktorý podporuje inovácie, ekologické prístupy a štrukturálne zmeny. Projekt LIL sa zároveň podieľal na vypracovaní štúdie pre nomináciu revitalizovanej krajiny Lužice (nem. Nachfolgelandschaft) na zápis do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Rekultivované územia bývalých baní poskytujú vhodné podmienky pre aplikovaný výskum v oblasti pôdoznalectva, poľnohospodárstva, ekológie a krajinnej obnovy. Skúmajú sa napríklad možnosti pestovania vhodných plodín na rekultivovaných pôdach, procesy erózie, úrodnosť pôdy a ďalšie environmentálne aspekty. Výsledky týchto výskumov sú priebežne publikované v odborných periodikách a výskumných správach.

Po ukončení programu IBA Fürst-Pückler-Land bola vydaná komplexná záverečná správa, ktorá dokumentuje metodologické postupy, výsledky a dopady všetkých 30 realizovaných projektov. Táto správa predstavuje významný zdroj poznatkov o transformačných procesoch v Lužici a slúži ako referenčný rámec pre ďalšie výskumné a rozvojové aktivity v regióne.

3. IBA Fürst-Pückler-Land – komplexná zmena Lužice

Lužica, na ktorej území sa nachádza aj Lužický hnedouhoľný revír, sa rozprestiera na území dvoch nemeckých spolkových krajín – juhovýchodnej časti Brandenburska a severovýchodnej časti Saska – a zasahuje aj do poľského pohraničia. Ide o geograficky a kultúrne heterogénny región s rozlohou približne 13 000 km². Do roku 1997 predstavovala celková plocha ťažby približne 800 km². Lužica sa delí na Hornú a Dolnú Lužicu. Dolná Lužica predstavuje perifériu s nízkou mierou urbanizácie, ktorá bola po roku 1989 výrazne postihnutá vyľudňovaním a taktiež sa tu nachádzala väčšia časť Lužického hnedouhoľného revíru, v súčasnosti pretvorená na Lužickú jazernú krajinu (nem. Lausitzer Seenland) - najväčšiu umelo vytvorenú jazernú oblasť v Európe, ktorá vznikla v dôsledku rekultivácie a revitalizácie území po povrchovej ťažbe uhlia a ktorá je aj predmetom nášho výskumu. Ekonomickým centrom regiónu je mesto Cottbus s takmer 100 000 obyvateľmi (k 30. 9. 2024). Revír sa nachádza medzi

dynamicky sa rozvíjajúcimi hospodárskymi centrami Berlín, Drážďany a Lipsko. V rámci Nemecka ide o druhú najväčšiu oblasť s ložiskami hnedého uhlia, hneď po Porýní.

V celom regióne Lužice žije približne 1,14 milióna obyvateľov (údaj z roku 2020), vrátane slovenskej národnostnej menšiny – Lužických Srbov. Ich prítomnosť je na prvý pohľad zreteľná v podobe dvojjazyčných názvov miest a obcí.

Prvé záznamy o ťažbe uhlia v Lužici pochádzajú z roku 1789 [4]. Vyťažené uhlie sa spočiatku využívalo najmä ako palivo v domácnostiach. Koncom 19. storočia nadobudla ťažba uhlia rozsah, ktorý zásadne ovplyvnil hospodársku a spoločenskú štruktúru regiónu [4]. Po výstavbe fabriky na výrobu brikiet v roku 1882 nasledovala výstavba prvej veľkej tepelnej elektrárne v roku 1911. Prelomovým momentom bolo skonštruovanie prvého veľkokapacitného prepravníka na svete v roku 1924, ktoré umožnilo rozsiahlu povrchovú ťažbu [5].

V roku 1944, počas vrcholu nacistickej politiky, sa v Lužickom revíri vyťažilo takmer 60 miliónov ton uhlia. Počas existencie Nemeckej demokratickej republiky mal región zásadný význam pre národné hospodárstvo, pokrývajúc až 87,5 % energetickej spotreby krajiny. V druhej polovici 80. rokov tvorila ťažba v Lužici štvrtinu celosvetovej produkcie hnedého uhlia [6].

Krátko pred znovuzjednotením Nemecka bolo v prevádzke 17 povrchových baní a 6 tepelných elektrární. Politické a ekonomické zmeny po roku 1989 v krajinách východnej Európy viedli k prechodu z plánovaného na trhové hospodárstvo, čo spôsobilo rozsiahlu deindustrializáciu. Ako uvádzajú [7], mnohé priemyselné podniky nedokázali fungovať v podmienkach trhového mechanizmu. V Lužickom revíri sa to prejavilo výraznou sociálnou a ekonomickou krízou, vysokou nezamestnanosťou a migráciou obyvateľstva. Približne 72 000 zamestnancov stratilo prácu krátko po zjednutí v roku 1990. V období 1991 – 2014 zaznamenala Lužica najväčší odliv obyvateľstva v porovnaní s ostatnými časťami regiónu [7]. Noack [8] uvádza, že počet obyvateľov klesol z 1,5 milióna v roku 1990 na 1,14 milióna v roku 2020, čo predstavuje pokles o 23 %.

V súčasnosti sú v prevádzke posledné tri povrchové bane a tri tepelné elektrárne, ktoré zabezpečujú výrobu elektrickej energie a tepla. V roku 2015 pracovalo v tomto sektore približne 8 300 zamestnancov.

Masívne socioekonomické zmeny si vyžadovali komplexný prístup k transformácii regiónu. Priemyselne orientovanú krajinu bolo potrebné premeniť na udržateľnú, multifunkčnú krajinu po ťažbe, pričom bolo nevyhnutné zohľadniť ekonomickú situáciu, historický kontext a kultúrne tradície regiónu, ako aj riešiť rozsiahle ekologické výzvy.

V Nemecku vznikol pred takmer storočím nástroj Internationale Bauausstellung (IBA), ktorý sa využíva na riešenie komplexných sociálnych, ekonomických a ekologických problémov v rôznych regiónoch. Medzinárodný rozmer IBA spočíva v zapojení zahraničných odborníkov a aplikácii univerzálnych konceptov, ktoré sú relevantné aj pre iné krajiny [9].

V roku 2000 bol vládou Spolkovej krajiny Brandenburg zriadený rozvojový program IBA Fürst-Pückler-Land. Zmiešané tímy zložené z predstaviteľov obcí, regiónu a odborníkov vytvorili projekty zamerané na obnovu krajiny zničenej povrchovou ťažbou a na vytvorenie novej identity. Dominantný obraz regiónu – povrchové bane (obr. 1), banský priemysel a komíny elektrární – mal byť nahradený kultúrnou krajinou. Samotný názov programu odkazuje na estetickú transformáciu, inšpirovanú osobnosťou kniežaťa Pücklera, s ktorého projektami sa zaoberáme v tejto práci neskôr [10].

Obr. 1: povrchová baňa (Welzow) a zdevastovaná krajina v Lužici, foto: V. Krešáková, 2024

Obr. 2: most pri jazere Großräschen slúžil návštevníkom na pozorovanie postupu rekultivácie a zatápania bane Meuro, foto: Krešáková, 2025

V rámci programu IBA Fürst-Pückler-Land bolo realizovaných 30 projektov, systematizovaných neskôr do deviatich tematických ostrovov (nem. Landschaftsinseln). Každý ostrov združuje projekty s podobným tematickým zameraním a geografickou blízkosťou – napríklad priemyselná kultúra, jazerné oblasti vzniknuté po banskej činnosti, urbanistická prestavba miest, krajinárske umenie či cezhraničná spolupráca s Poľskom. Kľúčovým projektom je vznik Lužickej jazernej krajiny (Lausitzer Seenland) – sústavy viac než 20 umelo vytvorených jazier, ktoré vznikli zatopením bývalých povrchových baní. Táto oblasť bola koncipovaná ako turistická destinácia, ktorá predstavuje jadro štrukturálnych zmien – prechod od banského regiónu k prírode blízkej rekreačnej krajine. Cieľom je postupne vybudovať najmodernejší región vodnej turistiky v Nemecku [11].

Transformácia priemyselného regiónu na atraktívne cieľové miesto pre návštevníkov si vyžadovala komplexný prístup, ktorý okrem ekologickej obnovy krajiny zahŕňal aj rešpektovanie kultúrneho dedičstva a integráciu historických sídel Lužice. V kontexte tejto štúdie sa pojem „historické sídlo“ opiera o definíciu uvedenú v Terminologickom slovníku Pamiatkového úradu SR, podľa ktorej ide o územne vymedzené zoskupenie trvalých ľudských obydľí zasadených do krajiny. Druhmi sídiel môžu byť mesto, dedina, sídlisko či kapitula, pričom sídlo môže obsahovať všetky druhy stavieb [12]. Vychádzajúc z uvedenej definície boli v rámci programu IBA Fürst-Pückler-Land z 30 projektov rekonštruované a revitalizované tieto historické sídla: záhradné mestečko Marga (Gartenstadt Marga), zámok a park kniežaťa Pücklera v Bad Muskau, Gubinský hlavný kostol (Gubiner Hauptkirche), zámok a park Branitz, sídlisko Sachsendorf-Madlow, slovanské hradisko Raddusch a historický areál Fürstlich Drehna.

Vzhľadom na rozsah tejto štúdie sa naša pozornosť sústreďuje na tri vybrané sídla: Gartenstadt Marga, ako významný príklad priemyselného dedičstva a model záhradného mesta, a historické areály Bad Muskau a Branitz, ktoré predstavujú harmonické spojenie architektúry a záhradného dizajnu, vytvorené kniežaťom Hermannom von Pückler. Tieto sídla zohrali kľúčovú úlohu v koncepcii transformácie postindustriálnej krajiny, stali sa symbolmi novej identity regiónu a bol po ňom pomenovaný aj program IBA.

3.1 Gartenstadt Marga

Záhradné robotnícke mesto Marga vzniklo ako kolónia pre zamestnancov banskej spoločnosti Ilse Bergbau AG, neďaleko bane Marga, v rokoch 1907 – 1915 v Senftenbergu. Architekt Georg Heinsius von Mayenburg navrhol 78 domov v 15 rôznych typoch, čím vznikla individuálne komponovaná architektúra (obr. 3, 4, 5). Riaditeľ spoločnosti Gottlob Schumann sa snažil prostredníctvom kvalitného bývania posilniť lojalitu zamestnancov a zároveň zlepšiť ich životné podmienky.

Urbanistický pôdorys mestečka je kruhový, s centrálnym námestím a radiálne usporiadanými ulicami. Marga disponovala vlastnou infraštruktúrou – školou, poštou, pekárňou, mäsiarstvom, obchodným centrom, kultúrnym centrom Kaiserkrone a kostolom. Išlo o prvé záhradné mesto v Nemecku, inšpirované anglickou záhradnou architektúrou. Architektonicky dominoval neskorý secesný štýl a drážďanská reformná architektúra, s bohatou výzdobou – erkerami, rizalitmi, drevenými detailmi,

farebnými fasádami a rôznymi typmi striech (obr. 3, 4, 5). Mestečko bolo zároveň bohato osadené zeleňou.

Obr. 3: nezrekonštruovaný dom v Marge, foto: Krešáková, 2025

Obr. 4 a 5: príklady zrekonštruovaných rôznych typov domov pre robotníkov v Marge, foto: Krešáková, 2025

Po druhej svetovej vojne tu bývali baníci zamestnaní v štátnych podnikoch. Počas obdobia NDR sa vykonávali len základné údržbové práce. Po znovuzjednotení Nemecka v 90. rokoch, v dôsledku zmeny vlastníckych vzťahov, začala väčšina domov chátrať. Vzhľadom na historický a architektonický význam sa Marga stala súčasťou programu IBA a v rokoch 1998 – 2000 prešla komplexnou rekonštrukciou. Dnes je chránená ako kultúrna pamiatka.

V rámci vytvárania ponuky pre cestovný ruch boli na námestí a pred významnými budovami inštalované informačné tabule pre individuálnych návštevníkov, niektoré objekty sú súčasťou komentovaných prehliadok, v niektorých prebiehajú tematické výstavy. Zrekonštruované domy sa prenajímajú súkromným záujemcom.

V rámci koncepcie rozvoja cestovného ruchu v Lužickej jazernej krajine zohráva Marga dôležitú úlohu. Stala sa nielen súčasťou tematických turistických okruhov zameraných na priemyselnú históriu Lužice. Vzhľadom na svoju polohu v blízkosti bývalej bane však bola od začiatku strategickým bodom pre rozvoj cestovného ruchu. V jej blízkosti vzniklo informačné centrum pre návštevníkov a projektové centrum IBA terasy, ktoré koordinovalo aktivity programu IBA v rokoch 2000 – 2010. Slúžilo ako miesto stretávania projektových partnerov, komunikácie s verejnosťou a prezentácie prebiehajúcich projektov.

Vďaka intenzívnej práci s médiami a verejnosťou bol záujem o projekt značný. Počas prvých štyroch mesiacov navštívilo IBA terasy 10 000 návštevníkov [13]. V roku 2002 to bolo 89 050 návštevníkov, v roku 2003 už 156 200 [13].

Zrevitalizované záhradné mesto Marga sa stalo súčasťou viacerých produktov cestovného ruchu a významne prispelo k budovaniu záujmu o transformujúci sa región. Zároveň zohralo dôležitú úlohu pri získavaní dôvery miestneho obyvateľstva, ktoré spočiatku pristupovalo k projektu s nedôverou (obr. 2).

Marga je dnes súčasťou stratégie rozvoja cestovného ruchu v Lužici, ktorá prepája industriálnu kultúru, rekultivovanú krajinu a architektonické dedičstvo. Je súčasťou širšieho marketingového konceptu Lužická priemyselná kultúra (nem. Lausitzer Industriekultur), ktorý prepája priemyselné pamiatky s historickými sídlami. Marga je východiskovým bodom cyklistického okruhu Tour po záhradných mestách (nem. Gartenstädte-Tour) [14] a tematickej trasy Energie-Route Lausitzer Industriekultur [15]. Podľa strategického dokumentu pre ďalší rozvoj Lužického regiónu je návštevníkmi najvyhľadávanejšie jazero v rámci Lužickej jazernej krajiny Senftenberger See [16] - rekultivovaná povrchová baňa, ktoré dnes slúži na vodnú rekreáciu a neďaleko ktorej bolo záhradné mesto Marga vybudované. Marga tak zohráva dôležitú úlohu pri diverzifikácii ponuky v Lužickej jazernej krajine, ktoré sa primárne orientuje na rekreačné aktivity spojené s vodou a prírodou. Okrem toho svojou kultúrnou a historickou hodnotou je významným bodom pre návštevníkov pri vytváraní kontextu a historických súvislostí pri spoznávaní Lužickej jazernej krajiny.

3.2 Historické areály Bad Muskau a Branitz

Knieža Hermann von Pückler-Muskau je významnou osobnosťou spätou s Lužicou, kde vytvoril dva krajinárske parky – v Bad Muskau a Branitz. V oboch prípadoch aplikoval princípy anglickej krajinnej architektúry, charakteristické sieťou ciest, vodných mostov, jazier, výhľadov a prírodných kompozícií, ktoré harmonicky obklopujú zámky (obr. 6, 7). Tieto parky sa stali symbolom estetickéj transformácie krajiny a ich koncepcia bola prijatá ako inšpirácia pre revitalizáciu postindustriálneho regiónu Lužice. Práve preto bol rozvojový program pomenovaný IBA Fürst-Pückler-Land, čím sa zdôraznila snaha vytvoriť harmonickú a esteticky príťažlivú krajinu. Zámok Bad Muskau sa nachádza približne 60 km od mesta Senftenberg, centra Lužickej jazernej krajiny, pri hranici s Poľskom. Hranica prechádza priamo cez zámocký park, čím sa vytvára unikátna cezhraničná kultúrna krajina. Zámok bol postavený v roku 1811 v novorenesančnom štýle na mieste stredovekej pevnosti. Park, budovaný kniežaťom Pücklerom v rokoch 1815 – 1845, predstavuje priekopnícky projekt krajinárskej architektúry, založený na princípoch anglického štýlu. V roku 2004 bol park zapísaný do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO ako medzinárodná kultúrna krajina. Pôvodný zámer výstavby zámku v novorenesančnom štýle sa kniežaťu Pücklerovi nepodarilo realizovať kvôli vysokým dlhom, ktoré ho donútili zámok predať. Počas druhej svetovej vojny bol zámok značne poškodený a v období existencie NDR zostal v ruinách. Rekonštrukcia sa začala v roku 1993 [17]. V súčasnosti je park spravovaný nemeckými a poľskými inštitúciami a je tak príkladom cezhraničnej spolupráce a kultúrneho dialógu. Vstup do parku je voľný, zámok slúži ako kultúrne centrum, múzeum a miesto konania podujatí. Stále expozície dokumentujú históriu mesta Muskau a život kniežaťa Pücklera. V zámku sa nachádza banketná sála, priestory pre výstavy a vyhladková veža s panoramatickým výhľadom. Park je súčasťou Geoparku Muskauer Faltenbogen, ktorý je taktiež zapísaný v UNESCO.

Zámok Branitz sa nachádza v okrajovej časti mesta Cottbus. Bol postavený v rokoch 1770 – 1771 ako sídlo rodu Pücklerovcov. Po predaji zámku v Muskau sa Hermann Pückler presťahoval do Branitzu, kde realizoval svoje krajinárske vízie. Zámok prestaval, vytvoril orientálne izby, hudobný salón, knižnicu a reprezentačné priestory. Park v Branitzu je koncipovaný podobne ako v Bad Muskau, s dôrazom na komplexnú kompozíciu a estetiku.

Počas obdobia NDR slúžil zámok ako mestské a neskôr okresné múzeum. Park bol vyhlásený za pamiatkovo chránený už v roku 1952. Napriek pravidelnej údržbe si areál vyžadoval komplexnú rekonštrukciu, ktorá prebehla v rokoch 1990 – 2004. V rámci programu IBA bola realizovaná obnova vonkajšieho parku. Dnes zámok a park spravuje nadácia Fürst-Pückler-Museum Park und Schloss Branitz. V zámku sídli múzeum, ktorého expozícia dokumentuje život kniežaťa, jeho filozofiu, cestovateľské zážitky a záhradné projekty [18].

Oba areály sa stali významnými symbolmi kultúrnej identity Lužice. Slúžia ako kultúrne a vzdelávacie centrá, ktoré predstavujú alternatívu k priemyselnému rozvoju regiónu. Zámok Bad Muskau je súčasťou medzinárodného projektu European Route of Castles and Palaces, zatiaľ čo Branitz patrí do siete European Garden Heritage Network.

Okrem poskytovania kultúrnych služieb a možností prehliadok sú zámky Branitz a Bad Muskau integrálnou súčasťou tematickej diaľkovej cyklotrasy Fürst-Pückler-Weg. Tento približne 500 km dlhý cyklistický okruh vznikol v rámci programu IBA Fürst-Pückler-Land a fyzicky i symbolicky prepája kľúčové projekty tohto programu, vrátane oboch spomínaných zámkov a ďalších významných pamiatok regiónu Lužice. V roku 2006 bola trasa ako prvá v Nemecku certifikovaná organizáciou ADFC štyrmi z piatich hviezdíček, čo potvrdzuje jej vysokú kvalitu z hľadiska prejazdnosti, bezpečnosti, turistickej infraštruktúry a dostupnosti ubytovania typu Bett+Bike, prispôbeného potrebám cyklistov [19].

Z pohľadu výskumu úlohy historických sídel pri formovaní nového imidžu Lužice sú významné aj zistenia projektu LIL, ktorý realizoval prieskum trhu a cieľových skupín v súvislosti s nomináciou Lužickej jazernej krajiny na zápis do zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Výsledky výskumu poukazujú na to, že cykloturistika predstavuje najvýznamnejší segment cestovného ruchu v regióne, zatiaľ čo dopyt po vodnej turistike zostáva relatívne nízky. Tento stav súvisí jednak s prebiehajúcou výstavbou a rekultiváciou územia [20], ako aj s pretrvávajúcim rizikom zosuvov pôdy na niektorých rekultivovaných plochách [21].

Zároveň narastá počet návštevníkov, ktorí vyhľadávajú kombináciu kultúrnych zážitkov, aktívneho oddychu a poznávania regiónu v jeho rôznych podobách – od industriálnej minulosti až po kultúrne pamiatky zapísané v UNESCO [20]. V tomto kontexte predstavuje cyklotrasa Fürst-Pückler-Weg spolu s historickými areálmi Bad Muskau a Branitz významný nástroj na rozšírenie a diverzifikáciu turistických služieb.

Vzhľadom na rozsah a dlhodobý charakter transformácie regiónu – vrátane zatápania bývalých povrchových baní a rekultivácie ich okolia – zatiaľ nemožno očakávať výrazné ekonomické efekty v podobe zníženia nezamestnanosti či vysokých ziskov, najmä v oblasti dlhodobého pobytového turizmu [20]. Pozitívne však vyznieva fakt, že podľa marketingovej koncepcie rozvoja Lužickej jazernej krajiny zaznamenal región v období 2011 – 2017 nárast počtu prenocovaní o 60 % [21]. Najnovšie údaje turistickej organizácie Lausitzer Seenland navyše uvádzajú, že v roku 2024 došlo k medziročným nárastu počtu návštevníkov o 9 % a počtu prenocovaní o 6,5 % v porovnaní s rokom 2023 [22].

Obr. 6: : príklad harmonickej jednoty krajiny a architektúry; zrekonštruovaný zámok a park Bad Muskau, foto: M. Žec, 2024

Obr. 7: zámoký park Branitz po revitalizácii; knieža Pückler vytvoril zaujímavé prírodné kompozície, foto: M. Žec, 2025

4. Diskusia

Lužica predstavuje región s bohatým prírodným a kultúrnym dedičstvom, ktorého jednotlivé prvky by samostatne nedosiahli taký rozvojový potenciál, aký umožnila ich integrácia v rámci transformačného procesu celého regiónu Lužice a hlavne oblastí, ktorým dominovala intenzívna ťažba uhlia. Kľúčovým krokom tohto procesu bola tvorba novej identity regiónu vybudovaním značky Lužická jazerná krajina, ktorá zastrešuje rozvoj cestovného ruchu v oblasti bývalého banského územia.

Značka Lužická jazerná krajina sa profiluje ako rekreačná destinácia so zameraním na vodnú turistiku a cykloturistiku, pričom jej ponuka je, prirodzene, úzko spätá s procesom ekologickej rekultivácie.

V tomto kontexte zohrávajú historické sídla významnú úlohu pri formovaní komplexného imidžu Lužice. Ich obnova a začlenenie do turistickej ponuky predstavujú dôležitý doplnok k novovznikajúcej rekreačnej krajine. Historické areály ako Branitz a Bad Muskau vytvárajú kontrast k priemyselnému charakteru regiónu a zároveň poskytujú kultúrnu kontinuitu, ktorá je atraktívna pre návštevníkov zameraných na poznávací a vzdelávací turizmus.

Rekonštruované historické sídla, ako aj ďalšie lokality s typickou architektúrou a tradičnými zvykmi, predstavujú existujúce produkty, ktoré môžu uspokojiť aktuálny dopyt v cestovnom ruchu a obohatiť súčasnú ponuku. Na rozdiel od budujúcej sa jazernej krajiny sú tieto miesta dostupné už dnes a môžu slúžiť ako stabilný zdroj príjmov, ako aj nástroj na zachovanie predindustriálnej histórie regiónu.

Z pohľadu strategického rozvoja cestovného ruchu je preto vhodné uvažovať o systematickej integrácii kultúrnych pamiatok do regionálnych marketingových koncepcií, čím sa posilní diverzita ponuky a zvýši atraktivita Lužice ako komplexnej turistickej destinácie.

Prácu by výrazne obohatili štatistické údaje o vývoji návštevnosti zámkov Bad Muskau a Branitz, ktoré sa nám však nepodarilo získať v stanovenom termíne odovzdania. Rovnako sa nepodarilo overiť, či sa na strategických miestach nachádzajú automatické počítadlá návštevnosti, keďže parky sú voľne prístupné verejnosti. Prínosom by bolo aj porovnanie vývoja návštevnosti zámkov s návštevnosťou Lužickej jazernej krajiny.

5. Záver

Transformácia Lužického hnedouhoľného revíru prostredníctvom programu IBA Fürst-Pückler-Land predstavuje jedinečný príklad komplexného prístupu k obnoveniu postindustriálneho regiónu, ktorý spája ekologickú rekultiváciu, kultúrne dedičstvo a rozvoj cestovného ruchu. Cieľom tejto štúdie bolo preskúmať význam obnovy historických sídiel v procese transformácie priemyselného regiónu Lužice a predstaviť ich ako príklady dobrej praxe. Obnova historických sídiel, ktorými sme sa zaoberali v tejto štúdii – záhradného mestečka Marga, zámku a parku Branitz a Bad Muskau – ukazuje, že kultúrne pamiatky môžu zohrávať kľúčovú úlohu pri formovaní novej identity regiónu, ktorý bol dlhodobo definovaný ťažbou uhlia.

Tieto príklady revitalizácie historických sídiel sú dôkazom, že aj v silne priemyselne poznačených oblastiach je možné obnoviť kultúrne hodnoty a vytvoriť atraktívne prostredie pre obyvateľov i návštevníkov. Zároveň ukazujú, že obnova pamiatok nemusí byť izolovaným procesom, ale môže byť súčasťou širšej stratégie regionálneho rozvoja. V tomto zmysle možno považovať lužický model za inšpiratívny a čiastočne prenosný aj do iných postindustriálnych regiónov, najmä tam, kde existuje silná kultúrna vrstva a potenciál pre rozvoj cestovného ruchu.

Na druhej strane, špecifické historické, geografické a kultúrne podmienky Lužice robia z tohto prípadu do veľkej miery jedinečný projekt, ktorý si vyžaduje citlivé prispôbenie pri aplikácii v iných kontextoch. Kľúčovým faktorom úspechu bola interdisciplinárna spolupráca medzi odborníkmi, samosprávami, verejnosťou a medzinárodnými partnermi, ako aj dlhodobé plánovanie a politická podpora.

Na základe skúseností z revitalizácie Lužického hnedouhoľného revíru možno identifikovať viaceré podnety a inšpirácie pre aktuálne prebiehajúci proces transformácie Hornonitrianskeho hnedouhoľného regiónu. Hoci v rámci tejto transformácie už boli realizované niektoré opatrenia na zachovanie baníckych tradícií, vzhľadom na výrazné rozdiely medzi oboma regiónmi je vhodné poukázať na dva konkrétne príklady z Lužice, ktoré by mohli byť prínosné aj pre Hornú Nitru:

1. Vytvorenie diaľkovej cyklotrasy, ktorá by umožnila komplexné spoznávanie Hornonitrianskeho regiónu, prepájala by významné historické a banské pamiatky – vrátane menej známych lokalít – a zároveň by podporila udržateľný cestovný ruch.
2. Zriadenie interdisciplinárnej platformy na koordináciu transformačných projektov, ktorá by plnila funkciu obdobnú programu IBA v Lužici.

Článok je súčasťou projektu VEGA č. 1/0360/23 Cestovný ruch novej generácie – zodpovedný a konkurencieschopný rozvoj cieľových miest na Slovensku v postCOVID ére, ktorý je finančne podporený Výskumnou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Bibliografia

[1] Pinkepank, H., Otto, M.: Identitätsfindungsprozesse in einer Tagebau-folgelandschaft – vom Ausnutzen, Wandeln, Aneignen und Wertschätzen, disP – The Planning Review, 58:3, 2022, s. 60, DOI: 10.1080/02513625.2022.2158601

[2] Pinkepank, H., Otto, M.: Identitätsfindungsprozesse in einer Tagebau-folgelandschaft – vom Ausnutzen, Wandeln, Aneignen und Wertschätzen, disP – The Planning Review, 58:3, 2022, s. 61, DOI: 10.1080/02513625.2022.2158601

[3] Guera, M.W., Schauber, U.: Instrumente der räumlichen Planung und ihre Auswirkungen auf die Landschaftsstruktur in der Niederlausitz. Studie im Rahmen des INTERREG III B (CADSES) Projektes REKULA Restrukturierung von Kulturlandschaften Workpackage WP 2. 2004, s. 55-58. Dostupné na https://www.stadtstrategen.de/downloads/%5bStadtStrategen%5d%20IBA_Studie_Langfassung_Web.pdf

[4] Gerwin, W. et al.: Perspectives of lignite post-mining landscapes under changing environmental conditions: what can we learn from a comparison between the Rhenish and Lusatian region in Germany? Environmental Sciences Europe [online]. vol. 35, č. 36., Springer, 2023, s. 9, ISSN 2190-4715. Dostupné na: <https://doi.org/10.1186/s12302-023-00738>

- [5] Pinkepank, H., Otto, M.: Identitätsfindungsprozesse in einer Tagebau-folgelandschaft – vom Ausnutzen, Wandeln, Aneignen und Wertschätzen, disP – The Planning Review, 58:3, 2022, s. 62, DOI: 10.1080/02513625.2022.2158601
- [6] Ragnitz, J., Markwardt, G.: Analyse des historischen Strukturwandels in der Lausitz. Umweltbundesamt : Dessau-Roßlau. 2021, s.39, ISSN 1862-4359
- [7] Ragnitz, J., Markwardt, G.: Analyse des historischen Strukturwandels in der Lausitz. Umweltbundesamt : Dessau-Roßlau. 2021, s.15-16, ISSN 1862-4359
- [8] Noack, A.: Ältere im Strukturwandel. BBSR-Analysen KOMPAKT, 15/2021. Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung. 2021, s. 3, ISBN 978-3-98655-051-6
- [9] Villanueva Breulmann, Greta. Internationale Bauausstellungen: Genese und Funktion ihrer Internationalität im 20. Jahrhundert [online]. Darmstadt: Technische Universität Darmstadt, 2024, s. 19-24, Dizertačná práca. Dostupné z: <https://tuprints.ulb.tu-darmstadt.de/27270/>. DOI: 10.26083/tuprints-00027270
- [10] www.internationale-bauausstellungen.de/geschichte/2000-2010-iba-fuerst-pueckler-landwerkstatt-fuer-neue-landschaften/
- [11] Program rozvoja Lužického regiónu do roku 2038. s. 20-23. Dostupné na https://lausitz-brandenburg.de/wp-content/uploads/2024/11/2024-07-15_Broschur_SK_Lausitzprogramm-2038.pdf
- [12] Szerdová-Veľasová, Ľ. – Kapišinská, V. Terminologický slovník [online]. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2023, s. 141. Dostupné na: https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/PAMIS/metodiky/B/12_Terminologicky_slovnik/Terminologicky_slovnik.pdf
- [13] Guera, M.W., Schaubert, U.: Instrumente der räumlichen Planung und ihre Auswirkungen auf die Landschaftsstruktur in der Niederlausitz. Studie im Rahmen des INTERREG III B (CADSES) Projektes REKULA Restrukturierung von Kulturlandschaften Workpackage WP 2. 2004, s. 66-71. Dostupné na https://www.stadtstrategen.de/downloads/%5bStadtStrategen%5d%20IBA_Studie_Langfassung_Web.pdf
- [14] <https://www.lausitzerseenland.de/de/erleben/radfahren/thematische-tagestouren/artikel-die-gartenstaedte-tour.html>
- [15] www.energie-route-lausitz.de
- [16] Marketingkonzept für das Lausitzer Seenland. Endbericht 2017. S. 11-12, Dostupné na https://tourismusnetzwerk-brandenburg.de/sites/default/files/medien/dokumente/lausitzerseenland_marketingkonzept2017_.pdf
- [17] www.muskauer-park.de/stiftung
- [18] www.pueckler-museum.de
- [19] <https://lausitz.de/de/tourismus/radwandern/fuerst-pueckler-weg.html>
- [20] Projektdokumentation. Strategie- & Managemententwicklung für die Welterbeinitiative der Lausitzer Tagebaufolgelandschaft (LIL-SME). Interný projektový dokument, nepublikované, 2023, s. 40-41
- [21] Marketingkonzept für das Lausitzer Seenland. Endbericht 2017. S. 10-12, Dostupné na https://tourismusnetzwerk-brandenburg.de/sites/default/files/medien/dokumente/lausitzerseenland_marketingkonzept2017_.pdf
- [22] www.lausitzerseenland.de/de/service/presse/basistexte/artikel-tourismuszahlen-lausitzer-seenland.html

Restoration of Historic Settlements in the Context of the Revitalization of the Lusatian Lignite Mining Region

Mgr. Viera KREŠÁKOVÁ, PhD

Faculty of Economics, University of Matej Bel, Tajovského 10, Banská Bystrica, viera.kresakova@umb.sk

Abstract

The article explores the restoration of historic settlements in the Lusatia region, which is undergoing a profound transformation following the cessation of brown coal mining. Using the example of the Garden City of Marga—the first planned workers' settlement in Germany—and the historic sites of Branitz and Bad Muskau, revitalized within the framework of the IBA Fürst Pückler Land project, it examines the potential for integrating cultural heritage preservation with ecological landscape restoration.

The paper emphasizes the importance of maintaining the historical identity of the region in the context of post-industrial regeneration and presents examples of best practices that may serve as inspiration for the revitalization of the Upper Nitra brown coal mining area after the end of mining activities. Particular attention is given to the integration of natural elements into the urban environment and to participatory planning as a tool for sustainable development.

Key words: revitalization of the lignite mining region, Lusatia, IBA projects, landscape restoration